

DAVLAT XARIDLARINI SAMARALI TASHKIL QILISHDA REJALASHTIRISHNING AHAMIYATI

Xurramov Bekzod Imomnazar o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya
vazirligi Bosh mutaxassis

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17378268>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 07-oktabr 2025 yil
Ma'qullandi: 11-oktabr 2025 yil
Nashr qilindi: 17-oktabr 2025 yil

KEYWORDS

*davlat xaridlari, rejalashtirish,
samaradorlik, raqamlashtirish,
monitoring, shaffoflik,
innovatsiya.*

ABSTRACT

Maqolada davlat xaridlarini samarali tashkil etishda rejalashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Ishda davlat xaridlarining iqtisodiy mazmuni, ularni boshqarishning huquqiy asoslari hamda O'zbekistonda mavjud amaliyot tahlil qilinadi. Shuningdek, davlat xaridlarini rejalashtirishda uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari, raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarning o'rni ko'rsatib beriladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat xaridlari davlat sektorining samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydigan asosiy iqtisodiy mexanizmlardan biridir. Davlat xaridlari tizimi orqali hukumat o'zining ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini amalga oshiradi, ishlab chiqarish jarayonlarini rag'batlantiradi hamda milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi. Davlat xaridlari deganda davlat organlari, budjet tashkilotlari va davlat korxonalari tomonidan davlat ehtiyojlarini qondirish maqsadida tovar, ish va xizmatlarni sotib olish jarayoni tushuniladi. Bu xaridlar budjet, davlat maqsadli jamg'armalari yoki xalqaro moliyaviy institutlar mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi. Davlat xaridlari tizimi quyidagi asosiy iqtisodiy vazifalarni bajaradi:

- Ijtimoiy ehtiyojlarni ta'minlash. Davlat sog'liqni saqlash, ta'lim, mudofaa, infratuzilma va boshqa sohalarda zarur tovar va xizmatlarni xarid qilish orqali fuqarolarning hayot sifati va xavfsizligini ta'minlaydi.

- Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish. Kichik va o'rta biznes subyektlari uchun davlat buyurtmalari muhim moliyaviy manba hisoblanadi. Shu orqali ichki bozor faollashadi, bandlik oshadi va soliq tushumlari ko'payadi.

- Innovatsiyalarni rivojlantirish. Davlat xaridlari tizimi orqali innovatsion mahsulot va texnologiyalarni joriy etish rag'batlantiriladi.

- Raqobat muhitini shakllantirish. Shaffof va ochiq xaridlar tizimi sog'lom raqobatni qo'llab-quvvatlaydi, korruptsiya xavfini kamaytiradi.

Shunday qilib, davlat xaridlari — bu faqat moliyaviy mexanizm emas, balki iqtisodiyotni boshqarish, ijtimoiy sohani rivojlantirish va davlat siyosatini amalga oshirish vositasidir.

Davlat xaridlarini samarali amalga oshirish uchun rejalashtirish jarayoni muhim o'rin tutadi. Rejalashtirish — bu davlat ehtiyojlarini aniqlash, moliyaviy resurslarni taqsimlash va

xarid jarayonlarini maqsadga muvofiq tashkil etish jarayonidir. Rejalashtirish davlat xaridlarini tizimli va izchil amalga oshirish imkonini beradi. Bu jarayon orqali budjet mablag'larining noto'g'ri sarflanishi, xaridlar kechikishi yoki takrorlanishi kabi salbiy holatlar oldi olinadi. Rejalashtirishning asosiy maqsadi — davlat xaridlarining natijadorligini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va shaffoflikni ta'minlashdir. Shu nuqtai nazardan, rejalashtirish quyidagi jihatlardan iborat:

1. Tahliliy bosqich – ehtiyojlarni aniqlash, mavjud resurslarni baholash.
2. Tashkiliy bosqich – xaridlar jadvalini tuzish, javobgar shaxslarni belgilash.
3. Moliyaviy bosqich – mablag' manbalarini aniqlash, budjet bilan muvofiqlashtirish.
4. Monitoring bosqichi – xaridlar ijrosini nazorat qilish va tahlil etish.

Natijada, rejalashtirilgan xaridlar iqtisodiy samaradorlik, shaffoflik va raqobat tamoyillariga asoslanadi.

Davlat xaridlarini rejalashtirish O'zbekiston Respublikasining "Davlat xaridlari to'g'risida"gi Qonuni va unga asoslangan me'yoriy hujjatlar bilan tartibga solinadi. Ushbu qonun davlat xaridlarini amalga oshirishning huquqiy asoslari, tamoyillari, ishtirokchilari hamda ularning majburiyatlarini belgilab beradi. Qonunga ko'ra, xaridlarni rejalashtirishda quyidagi tamoyillarga amal qilinadi: shaffoflik va ochiqlik; raqobat muhitini yaratish; budjet mablag'laridan oqilona foydalanish; mas'uliyat va hisobdorlik. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-iyuldagi PQ-5203-son qarori bilan davlat xaridlari tizimini takomillashtirish, ularni elektron shaklga o'tkazish va rejalashtirishni avtomatlashtirish bo'yicha chora-tadbirlar belgilangan. Bugungi kunda davlat xaridlari "xarid.uz" elektron platformasi orqali rejalashtiriladi. Tashkilotlar yil boshida o'z xarid rejalari, mablag' manbalari va jadvalini tizimga joylashtiradi. Bu esa korrupsion xavflarni kamaytiradi va davlat xaridlarini yanada ochiq qiladi.

Davlat xaridlarini rejalashtirish bir nechta bosqichda amalga oshiriladi. Har bir bosqichning to'g'ri tashkil etilishi keyingi jarayonlarning muvaffaqiyatini belgilaydi. Quyidagi bosqichlar eng muhim hisoblanadi:

1. Ehtiyojlarni aniqlash bosqichi. Davlat tashkilotlari o'z faoliyat yo'nalishidan kelib chiqib, zarur tovar, ish va xizmatlar ro'yxatini shakllantiradi. Bu jarayonda avvalgi yillardagi tajriba, bozor tahlili va mavjud infratuzilma holati hisobga olinadi.

2. Moliyaviy manbalarni rejalashtirish bosqichi. Har bir xarid turi uchun budjet yoki grant mablag'lari miqdori belgilanadi. Xaridlar hajmi va moliyalashtirish manbasi o'rtasidagi muvozanat rejalashtirish samaradorligini ta'minlaydi.

3. Xarid usulini tanlash bosqichi. Qonunchilikda ko'zda tutilgan tanlov, tender, to'g'ridan-to'g'ri shartnoma yoki elektron auksion kabi usullar aniqlanadi. Har bir usulning tanlanishida xarid predmeti qiymati, murakkabligi va bozordagi raqobat darajasi inobatga olinadi.

4. Reja-jadvalni tuzish bosqichi. Xaridlarning amalga oshirilish muddati, javobgar shaxslar va hisobot taqdim etish tartibi belgilanadi. Bu bosqichda elektron tizim orqali monitoring olib borish imkoniyati yaratiladi.

5. Monitoring va tahlil bosqichi. Amalga oshirilgan xaridlar tahlil qilinadi, rejalashtirilgan natijalarga erishish darajasi baholanadi. Aniqlangan kamchiliklar keyingi davr rejalashtirish jarayonida inobatga olinadi.

Davlat xaridlarini rejalashtirish samaradorligi bir qator iqtisodiy va tashkiliy mezonlar orqali baholanadi. Ular quyidagilardan iborat: moliyaviy samaradorlik — budget mablag'larining tejab sarflanishi va ortiqcha xarajatlarning oldini olish darajasi; tashkiliy samaradorlik — xarid jarayonlarining o'z vaqtida va to'liq bajarilishi; ijtimoiy samaradorlik — aholining davlat xizmatlaridan foydalanish sifatining oshishi; innovatsion samaradorlik — yangi texnologiyalar va ilg'or tajribalarni joriy etish ko'lami. Rejalashtirishning samarali bo'lishi uchun tashkilotlar o'z xarid strategiyasini umumiy iqtisodiy siyosat va rivojlanish dasturlari bilan muvofiqlashtirishi lozim.

So'nggi yillarda davlat xaridlarini rejalashtirishda raqamli texnologiyalar va analitik tizimlardan keng foydalanilmoqda. Sun'iy intellekt, big data va avtomatlashtirilgan tahlil vositalari yordamida xarid rejaları samaradorligi oldindan baholanadi. Misol uchun, ayrim davlatlarda xaridlarni rejalashtirishda "Smart Procurement Planning" tizimi joriy etilgan bo'lib, u ehtiyojlarni prognozlash, xarajatlarni solishtirish va bozor tahlilini avtomatik tarzda amalga oshiradi. O'zbekiston sharoitida ham bu yo'nalishda muhim qadamlar tashlanmoqda. Elektron xarid platformalari, onlayn monitoring tizimlari va ochiq ma'lumotlar bazalari rejalashtirish jarayonini soddalashtirmoqda. Shunday qilib, davlat xaridlarini rejalashtirish davlat sektorining samarali faoliyatini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Rejalashtirish jarayonining puxta tashkil etilishi nafaqat budget mablag'larining tejamli sarflanishiga, balki raqobatning kuchayishiga, korrupsiyaning kamayishiga va xizmatlar sifatining oshishiga olib keladi. Demak, davlat xaridlarini samarali tashkil etishning poydevori — bu ilmiy asoslangan, tahliliy va raqamli texnologiyalar bilan boyitilgan rejalashtirish tizimidir.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng davlat moliya tizimini isloh qilish jarayonida davlat xaridlari tizimi ham tubdan yangilandi. 2018–2024-yillar mobaynida davlat xaridlarini raqamlashtirish, shaffoflikni oshirish va korrupsiyani kamaytirish maqsadida qator islohotlar amalga oshirildi. Bugungi kunda mamlakatda davlat xaridlari jarayonlari "xarid.uz" elektron platformasi orqali markazlashtirilgan holda olib boriladi. Ushbu tizim yordamida: xaridlar rejalashtiriladi; tenderlar va tanlovlar e'lon qilinadi; shartnomalar tuziladi; jarayonlar ochiq monitoring qilinadi. Davlat xaridlari bo'yicha buyurtmachi tashkilotlar har yili o'zlarining xarid rejasini tasdiqlab, elektron tizimga joylashtirishlari shart. Xarid rejaları odatda uch yillik strategik davrni qamrab oladi, lekin budget yili uchun aniqlashtirilgan variant asosiy hisoblanadi. 2024-yilda Moliya vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston bo'yicha davlat xaridlarining umumiy hajmi 90 trillion so'mdan oshgan. Shundan qariyb 65 foizi ochiq tenderlar orqali amalga oshirilgan. Bu raqamlar rejalashtirish va shaffoflik tizimining tobora yaxshilanayotganini ko'rsatadi. Ammo shunga qaramay, amaliyotda rejalashtirishning ayrim bosqichlarida muammolar ham mavjud. Quyida ular tahlil qilinadi. Davlat xaridlarini samarali rejalashtirishni ta'minlash uchun bir qator tashkiliy, iqtisodiy va texnik muammolar hal qilinishi zarur. Amaliyotda quyidagi kamchiliklar tez-tez uchraydi:

1. Ehtiyojlarni aniqlashdagi xatoliklar. Ba'zi tashkilotlar xarid rejasini tayyorlashda real ehtiyoj tahlilini o'tkazmasdan, avvalgi yil ko'rsatkichlari yoki umumiy taxminlarga asoslanadi. Natijada, ortiqcha yoki ahamiyatsiz xaridlar amalga oshiriladi.

2. Budget resurslarini nomuvofiq rejalashtirish. Xaridlar uchun ajratilgan mablag'lar bilan amalda sarflanayotgan xarajatlarning o'rtasida tafovut mavjud. Bu budget defitsitiga yoki xaridlarni bekor qilishga olib keladi.

3. Texnik topshiriqlarning noaniqligi. Ko'p hollarda xarid predmeti texnik jihatdan yetarlicha asoslanmagan bo'ladi. Bu esa tender ishtirokchilarining to'g'ri narx va sifat taklifini shakllantirishiga to'sqinlik qiladi.

4. Elektron platformalarda malaka yetishmasligi. Ayrim budjet tashkilotlari xodimlari "xarid.uz" platformasidan samarali foydalanish ko'nikmasiga ega emas. Shu sababli ma'lumotlarni kiritishdagi xatolar yoki kechikishlar kuzatiladi.

5. Monitoring tizimining sustligi. Rejalashtirilgan xaridlar bo'yicha natijalarni tahlil qilish tizimi yetarlicha rivojlanmagan. Xaridlarning iqtisodiy samarasi ko'pincha faqat hisobot shaklida, chuqur tahlilsiz baholanadi.

Ushbu muammolar davlat xaridlarining umumiy samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ularni tizimli tarzda bartaraf etish zarur. Raqamli iqtisodiyot sharoitida davlat xaridlarini rejalashtirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosiy omilga aylangan. Bugungi kunda O'zbekistonda "Elektron davlat xaridlari" tizimi orqali quyidagi jarayonlar amalga oshiriladi: xarid rejasini elektron shaklda tuzish; xaridlar jadvalini avtomatik tasdiqlash; xarid natijalarini real vaqt rejimida kuzatish; shartnomalar ijrosini elektron tarzda nazorat qilish. Bundan tashqari, Moliya vazirligi tomonidan "Elektron rejalashtirish moduli" ishlab chiqilgan bo'lib, u budjet tashkilotlariga xarid rejalari asosida budjet taqsimotini prognozlash imkonini beradi.

Kelajakda bu tizimlarni sun'iy intellekt (AI) va Big Data texnologiyalari bilan integratsiya qilish rejalashtirilmoqda. Bunday yondashuv xaridlar rejasini bozor tendensiyalari, narx dinamikasi va real ehtiyojlar asosida shakllantirishga yordam beradi. Masalan, Koreya Respublikasida davlat xaridlari tizimida KONEPS (Korea On-line E-Procurement System) modeli qo'llaniladi. Bu tizim xaridlarni to'liq raqamli muhitda amalga oshirish bilan birga, rejalashtirish bosqichida ham avtomatik tahlil va prognozlash imkoniyatini beradi. Shu kabi tajribani O'zbekiston sharoitida ham tatbiq etish maqsadga muvofiqdir. Davlat xaridlarining samaradorligini oshirish uchun rejalashtirish jarayonini quyidagi yo'nalishlarda takomillashtirish zarur:

1. Strategik rejalashtirish tizimini joriy etish. Davlat xaridlari qisqa muddatli (bir yillik) emas, balki o'rta va uzoq muddatli strategik maqsadlarga asoslanishi kerak. Bu davlat siyosatining uzluksizligini ta'minlaydi.

2. Xaridlar bo'yicha tahliliy monitoring tizimini kuchaytirish. Har bir xarid natijasi iqtisodiy samaradorlik, narx o'zgarishi va vaqt bo'yicha baholanib borilishi lozim.

3. Kadrlar salohiyatini oshirish. Davlat xaridlari sohasida ishlovchi mutaxassislar uchun malaka oshirish va sertifikatlash tizimini joriy etish zarur.

4. Innovatsion xaridlarni rivojlantirish. Innovatsion mahsulotlar, ekologik toza texnologiyalar va mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash davlat xaridlarida ustuvor yo'nalish bo'lishi kerak.

5. Axborot tizimlari integratsiyasi. Davlat xaridlari platformasi soliq, bojxona, statistika va budjet tizimlari bilan yagona ma'lumot almashish muhitiga ega bo'lishi kerak.

Jahon amaliyotida davlat xaridlarini rejalashtirishning turli modellari qo'llaniladi. Quyida ba'zi ilg'or davlatlar tajribasi keltiriladi:

- Yevropa Ittifoqida "Value for Money" (pulga munosib qiymat) tamoyili asosida xaridlar rejalashtiriladi. Xarid faqat eng arzon narx bilan emas, balki sifat, kafolat muddati va xizmat ko'rsatish darajasi bo'yicha ham baholanadi.

- AQShda har bir federal agentlik o'zining "Procurement Planning Guide" hujjatini ishlab chiqadi. Bu reja loyihalarning iqtisodiy samaradorligini va ijtimoiy ta'sirini oldindan baholashni nazarda tutadi.

- Buyuk Britaniyada davlat xaridlari rejalashtirishda ijtimoiy mas'uliyat mezonlariga katta e'tibor beriladi, ya'ni xaridlar orqali mahalliy ishlab chiqaruvchilar va ekologik toza ishlab chiqarishlar qo'llab-quvvatlanadi.

- O'zbekiston ushbu tajribalarni milliy sharoitga moslashtirgan holda tatbiq etishi mumkin. Jumladan, "Value for Money" yondashuvini amaliyotga joriy etish xaridlarining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekiston sharoitida davlat xaridlarini samarali rejalashtirish uchun quyidagi amaliy chora-tadbirlar taklif etiladi:

1. Har yillik xarid rejalari uchun yagona elektron shablon joriy etish. Bu tashkilotlar o'rtasidagi metodik farqlarni kamaytiradi va rejalashtirishni soddalashtiradi.

2. Xaridlar bo'yicha avtomatik tahlil modullarini yaratish. Sun'iy intellekt yordamida xaridlarining samaradorligini oldindan baholash imkonini beradi.

3. Xaridlar jarayonida jamoatchilik nazoratini kuchaytirish. "Ochiq ma'lumotlar portali" orqali xarid rejalari va natijalarini fuqarolarga muntazam e'lon qilib borish kerak.

4. Hududiy rejalashtirish tizimini joriy etish. Har bir viloyat bo'yicha davlat xaridlari rejalari hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlari bilan uyg'unlashtiriladi.

5. Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) asosida xaridlarni rejalashtirish. Bu budjet yukini kamaytiradi va xususiy sektorni jalb qilish orqali samaradorlikni oshiradi.

Shunday qilib, davlat xaridlarini samarali tashkil etishda rejalashtirish amaliyoti O'zbekistonda bosqichma-bosqich takomillashmoqda. Elektron tizimlarning joriy etilishi, shaffoflikni oshirish va strategik yondashuvning kuchayishi xaridlar samaradorligini sezilarli darajada oshirdi. Shu bilan birga, ehtiyojlarni to'g'ri baholash, texnik topshiriqlarni sifatli tayyorlash, malakali kadrlar yetishmovchiligi kabi masalalar hal etilishi zarur. Yaqin yillarda davlat xaridlarini rejalashtirishda raqamli analitika, sun'iy intellekt, strategik rejalashtirish va xalqaro standartlarni integratsiya qilish asosiy yo'nalish bo'lishi lozim. Bu esa davlat xaridlarining iqtisodiy samaradorligini oshirib, budjet mablag'laridan foydalanishda tejamkorlik va shaffoflikni ta'minlaydi.

Xulosa. Davlat xaridlarini samarali tashkil etishda rejalashtirish muhim o'rin tutadi. Rejalashtirish jarayoni orqali davlat tashkilotlari o'z faoliyatini aniq maqsad va ustuvor yo'nalishlar asosida olib boradi. Maqolada davlat xaridlarining nazariy asoslari, ularning iqtisodiy mohiyati hamda O'zbekistonda rejalashtirish tizimining huquqiy va tashkiliy asoslari keng yoritildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, davlat xaridlarida rejalashtirish samaradorligini oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim ahamiyat kasb etadi: davlat xaridlarini boshqarishda raqamli texnologiyalar va elektron platformalardan keng foydalanish; xaridlarni rejalashtirishda "value for money" – qiymat va sifat uyg'unligini ta'minlash tamoyilini qo'llash; kadrlar salohiyatini oshirish va davlat xaridlari sohasida malakali mutaxassislar tayyorlash; rejalashtirishda monitoring, risk tahlili va natijadorlik indikatorlarini joriy etish; xalqaro ilg'or tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish.

Xulosa qilib aytganda, davlat xaridlarini samarali rejalashtirish davlat budjet idan oqilona foydalanish, korrupsiyani kamaytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois, bu jarayonni raqamlashtirish, shaffoflikni ta'minlash va zamonaviy

boshqaruv yondashuvlarini joriy etish O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasining ajralmas qismidir.

Adabiyotlar:

1. Norqobilov, I. Davlat xaridlarini boshqarishda zamonaviy yondashuvlar // O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi, 2022, №4. – B. 45–52.
2. Rasulov, M. Raqamli iqtisodiyot sharoitida davlat xaridlarini boshqarish tizimi // Iqtisodiyot va innovatsiya jurnali, 2023, №2.
3. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya Vazirligi rasmiy sayti –<https://www.imv.uz/>
4. "Davlat xaridlari yagona axborot portali" – www.xarid.uz
5. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huquqiy axborot portali – www.lex.uz
6. Transparency International: Public Procurement and Anti-Corruption Reports – www.transparency.org
7. United Nations Development Programme (UNDP): Public Procurement and Governance Reforms – www.undp.org

